

Що ти знайшла в душі щось так безмежно сильне,
Сильніше за добро і зло, чесноту й гріх,
— Було в тім все таке відмінне,
Був гест. Був виклик! Ну й хвилевий лік
На мою втому й сплін...

Інакша ти — серед нудних облич...
Я думаю нераз (в безсонну ніч),
Що біля тебе й автор „Mors et vita“
Свою нудьгу потрафивби забити.

А. Ленчик

Франко проти Драгоманова

Наш журнал так само, як ЛНВ. від 1922 р. завжди критично ставився до Івана Франка, признаючи рівночасно його величезний інтелект. Не приймали ми в нім: його раціоналізму („розум без віри основ“), не приймали його гуманітаризму ні матеріалізму, чуже нам було подекуди негативне відношення Франка до Шевченка (до того, що було суттю Кобзаря); чужа підстава (не завжди усвідомлена) його життєвої мудрости: бажання увільнитися від того, що він називав „життя дикий вир“.

Але Франко був — повторяємо — за великий інтелект і за великий поет, щоби не відчуті темних боків свого світогляду. Ось для чого знаходимо у нього гіркий, позичений у „Вертера“ висказ — „Будь мужчиною і — не йди за мною“!.. Ось чому він мусів нарешті збунтуватися й проти свого „злого духа“ — М. Драгоманова.

Зробив він це останнє м. и. в блискучій статті — „Супільно-політичні погляди Драгоманова“ (ЛНВ, 1906, т. 35), — яку реферуємо тут з огляду на її цікавість і актуальність, як і на те, що її св. домо промовчують сучасні епігони драгоманівщини, спускаючись навіть до закиду, що їх власний апостол, Ів. Франко — коли писав оту критику на Драгоманова, був просто... несповна розуму.

Зачинає свою критику Франко її усправедливленням: „аби це імя (Драгоманова — А. Л.) перестало бути з одного боку синонімом усякої політичної та соціальної деструкції, а з другого боку якоюсь нетикальною догмою, виразом найвищої мудрости, що не зносить критик, випередила свій вік і без ніяких поправок може служити путевіскою звізскою для необмеженого числа далеких поколінь“.

Ідеологія Драгоманова виросла, пише Франко, на духовім підложжю російського лібералізму. Очевидно, й впливів національного руху тих часів, але ці впливи не були такі сильні як перші. Напр. Шевченка визнавав Драгоманів майже виключно як борця проти кріпацтва. Але „його

ширше національне значіння лишилося... в значній частині закрите й для Драгоманова“.

З тої мішанини національного народництва українського тих часів з російським лібералізмом і повстала наука Драгоманова, „отся мішанина двох ідейних кругів, не злучених в одну вищу, органічну цілість, — круга поступових європейських ідей (приспособаних до узасаднення українського національного руху — А. Л.) і круга спеціально російського хлопофільства“.

Згідно з отим примітивним „хлопофільством“, для Драгоманова „суспільність, це властиво тільки продуктивна, робуча, в нашім краю хлопська маса“. Є й інші верстви і то надзвичайно корисні для розвитку суспільности, але для Драгоманова то лише — „білороби“ (означення згїрдливе), які у нього, як і в більшості російських соціольогів тої доби, — „ідентифікуються з експлоататорами і пявками народа... Оте мужикофільство було також основою соціалізму Драгоманова“... Спримітизоване й спростачене — оте „мужикофільство“, що закидав Франко Драгоманову, покутує й досі в головах нашої соціалістично-радикальної „еліти“. Кожна ідеольогія, яка підкреслює величезну вагу в суспільности проводу, яка цурається демагогії і схліблення юрбі, — уважається нашими „мужикофілами“ за ідеольогію „білоробів“; кожна провідна верства, яка хоч трохи переростає інтелігенцією масу — уважається тою „елітою“ за „експлоататорів“.

В дальшій консеквенції зближується ця ідеольогія до большевизму, для якого і селянин вже є „білоробом“ („буржуєм“). Власне для того радикальні наслідники Драгоманова мусіли — бодай на словах — прийняти соціалістичну доктрину, щоби ніодин продуцент хлібороб не зміг жадної скиби землі — назвати своєю власною, бо власник — це „білороб“.

В драгоманівщині має свою основу і засадниче вороже (прикриті часом фразами) негативне відношення до держави, як типу організації, негативне відношення до всіх атрибутів тої організації. Драгоманів „основною одиницею і підвалиною своєї будови поклав громаду“, тому й назвав свій соціалізм „громадівством, себто організацією, опертою на автономії і федеративній злуці громад“. Тому перш за все в майбутнім „щасливім“ устрою суспільности требаби „звести до мінімуму... тиск держави“, цебто той „тиск“, без якого — нема держави, ні взагалі жадної організованої групи. Основами для формування і реформування відносин між одиницею й громадами з одного боку, а — нацією чи державою з другого, — для Драгоманова „повинні бути поперед усього права чоловіка“ і абсолютна „воля громади“ робити що їй подобається. Так переносив Драгоманів основне завдання цілого су-

спільного устрою не на той „тиск“, не на те, що лучило в цілість групу чи нарід і дбало про їх існування, лише — на атом, на одиницю, на „права“ одиниці фізичної (людини) і суспільної (громади). Це є та „свобода“, яка звичайно кінчиться деспотизмом. У Драгоманова — в льогічній консеквенції допровадила та „свобода“ до „права“ одиниці виступити з національного звязку („право“ на перекінчицтво), на „право“ кожної громади і повіту на „самоозначіння“, — допровадила до анархізму, „безначальства“, як казав він.

„На тій точці — пише Франко — Драгоманів був невідродним росіянином, членом російської соціольогічної школи, яка... все стояла на вірі в якусь містичну „волю народа“ і його вроджену інстинктовну здібність до досягнення „правди“ в суспільних відносинах, коли тільки не буде перешкаджати йому здеправована, збюрократизована інтелігенція“... В цім теж відбивалися погляди російського лібералізму, який думає, „зваливши теперішній державний і суспільний лад у Росії, віддати його спадщину в руки народньої маси і полишити їй до волі будову нового ладу“.

В українській справі — пише Франко — Драгоманів був тим, який „в ріжнонаціональних державах признає панування чи то духове та політичне верховодство одної нації, а потреби й жадання інших націй мірить потребами й інтересами цілої держави“... Для нього „національність це не більше як форма..., що повинна бути заповнена одним загальнолюдським... змістом“. Навіть в 1884 р., виробляючи проєкт російської конституції „він не поважився покласти національний принцип основою ідеальної російської конституції, а силкувався замаскувати його принципом областних автономій“, хоч відома йому конституційна практика в Австрії могла йому дати аж надто добре пізнати, що принцип областної автономії і національної не покривалися з собою. Навіть пять літ пізніше, під кінець свого життя, коли в австрійській Галичині висунули принцип національної автономії „без огляду на історичні привілеї і доконечної переміни великих ріжноплеменних держав на федерації рівноправних народностей зорганізованих не по басенам рік та хребтам гір..., а по теренам замешкалим сею чи тою народністю, — навіть тоді Драгоманів... виступив як критик, остерігаючи перед вибриками націоналізму, звертаючи увагу... на інтернаціональність усеї культури, а надаючи майже нічого для скріплення тої національної синтези, без якої культуртрегерство дуже легко перемінюється на винародовлення“.

„Демократ і республіканець, він занадто тісно розумів поняття суспільности, занадто низько ставив вагу і роль інтелігенції... не розумів якобінського лібералізму, що кожному хоче диктувати форму, в якій має бути свобідний

і щасливий... Як політик, він до кінця життя лишився тим, чим був при виїзді з Росії — *gente Ukrainus, natione Russus*. Росія як політична цілість була дорога йому головно задля тих задатків духової культури, які бачив у ній. України без близького звязку з Росією він не міг уявити собі" — як зрештою і теперішні драгоманівці (антиклерикальні і склерикалізовані радикали і соціалісти).

"Надто вузьке розуміння нації як плебса не дозволяло йому ставити діло національного розвою так широко, як воно ставиться у нас нині" навіть хочби в царині чисто культурній. Про українську літературу писав він італійську статтю під заголовком — *Una litteratura plebea*, зачислав до тої літератури „те тільки, що написано на українській території мовою українського плебса“, що — завважає Франко — управнювало його виключити з тої літератури масу памяток письменства в мові церковно-словянській чи латинській старокнязівській чи литовськоруської доби. Тим способом література народу перемінялася на літературу верстви. (М. ин. відгомін цього погляду живе у епігонів Драгоманова, які визнають „літературою“ лише безграмотні „народні“ вірші, що їх присилають до радикальних редакцій сільські графомани.)

З теперішнім етапом розвою нашої національної думки не міг Франко в 1906 порівнювати теорії Драгоманова. Але й порівнюючи ці теорії напр. з ідеями такого поміркованого „націоналізму“ як С. Єфремова, він уважав, що цей останній був кроком наперед в порівнанні з „націоналізмом“ Драгоманова. Драгоманів думав, що справді вільними можуть бути „тільки маленькі держави“. Бо всякий примус, що йде з гори, відкидав, як „насильство“ над свобідною одиницею чи громадою. „Громада тільки тоді буде мила кожному, коли вона не неволить нікого, бути в ній чи не бути“ (звідци його „толерантне“ відношення до москвофільства). Свій суспільний ідеал Драгоманів називає „безначальством“, що і в назві і в ідеї покривається з анархізмом, якого — як відомо — є безліч гатунків. Як — при такій теорії — Драгоманів уявляв собі нормальне життя в суспільності — Франко не розуміє. Як зробити працю в такій громаді дійсно спільною, як організувати і як погодити вимоги продукції з найвищим законом „його суспільного ладу — абсолютною свободою кожної одиниці“ — на це Франко не знаходив відповіді у Драгоманова і тому цілком негативно ставився до драгоманівського соціалізму. Він казав, що драгоманівський соціалізм є „антисоціяльний, бо основуючи всю соціяльну будову на принципі повної свободи особистої волі, тобто принципу, який у крайній консеквенції рівнозначний з самоволею, отже з тим, що переважно роз'єднує людей, він рівночасно ігнорує всі ті принципи, що здружують людей, отже спільне замешкання, спільну мову, спільну

історію й традицію, ..без чого людська громада тратить характер суспільства, нації, а робиться с т а д о м. Ігноруючи ті основи елементарного суспільного життя, що від початків історії людства мусять обмежувати... вільну волю (самоволю) одиниці", писання Драгоманова виявляли лише „наївні міркування мужика, що не бачив світа і не потрафить піднятися думкою до зрозуміння вищої суспільної організації понад свою громаду або свій повіт і одинокою підвалиною суспільного звязку бачить свою користь і приємність“.

Глибокі і жорстокі слова, тим більш жорстокі, що виходять від інтелігента, але — селянського сина. Орган радикалів часто обурюється на наш журнал за те, що називаємо його редакторів „радикальними Грицями“. Ніякої погорди до селянина в тім висказі нема, так само як нема його і в щойно наведених словах Франка, лише — оцінка отих редакторів, в яких досі живуть оті „наївні міркування мужика, що не бачить світа понад свій повіт“... Дуже влучно й глибоко підмітив Франко в отій ліберальній апотеозі „свободи індивіда“ — явище, яке щойно за наших часів привело до повного розкладу демократії — до ідентифікації бажання повної „свободи“ — з бажанням „користи і приємности“. Це якраз та „користь і приємність“, яка здеморалізувала німецьку соціалдемократію, яка знищила фінансову могутність не одної держави, в якій господарювали соціялісти, яка віддала неусвідомлені маси, виховані тими демагогами в підпорядкованні „нації“ і „політики“ — „соціяльним здобуткам“, — на поталу чужих хлополапів; яка — на Україні — привела до капітуляції нашої інтелігенції перед большевизмом, який обіцяв „землю і волю“ — „корисність і приємність“, який вчив дивитися на громадські а особливо національні справи не з точки погляду цілості і жертв, а — одиниці і вигоди... Що зародки цієї хвороби вже в той час міг зауважити в драгоманівщині, сам демократ Франко, свідчить про незвичайну проникливість його осуду, про здібність живо реагувати на нові факти життя.

Про це саме свідчить друга увага про Драгоманова, про його „зовсім ненауковий демократизм“, по якому „український“ народ, це лише мужики та робітники, plebs, що говорять українською мовою. Колиб було можливе, щоб вся суспільність перенялася таким „демократизмом“, то над нами, як над нацією, булаб висипана могила... „В його (Драгоманова — А. Л.) духовім арсеналі не було поняття нації як чогось органічного, історично кінцевого, нерозривного“. Навязуючи до цього розуміння Драгомановим народу як плебса, каже Франко, що колиб хтось звернувся за Австрії до нашого плебсу з ідеями близькими тому плебсові, („з розумними народолюбними і широгуманними покликами до руського люду“) через голови його інтелігенції, протиставляючи його соціяльні ідеали „буржуазним“ ідеалам

нації, то „хто знає, чи тепер в Східній Галичині булoб ще місце для... радикальної та національдемократичної... організації“... Те, що було лише в Галичині можливе, на Наддніпрянщині стало фактом. Власне через те, що майже всі партії там — заражені духом драгоманівщини — бачили в нації тільки плєбс, тільки соціяльну верству, підкреслюючи тільки примітивні домагання того плєбсу, що чудово використали большевики...

Ми навели тут статтю Франка, щоб показати, скільки в нїм було ще творчої думки, як — навіть над могилою — затримав він здібність вчитися у життя і коригувати навіть власні застарілі погляди. Різка критика „хлопофільства“ і „прав чоловіка“ (з ущербком для прав нації), критика погляду на націю як лиш на „форму“ з „вселюдським змістом“, як на верству (plebs), критика „антисоціяльного соціялізму“, ідентифікація ліберально-соціялістичної „свободи“ з „самоволею“, підкреслення „органічного“ первня в понятті нації, — все те стояло в такій разячій суперечності з догмами Драгоманова й Драгоманівців — „мертвих, живих і ненароджених“, що дійсно тяжко зрозуміти, як драгоманівці можуть творити собі Франка по своєму образу і подобию.

Зреферували ми цю статтю отже і на те, щоби показати, яка прірва лежить між Іваном Франком і тими, які намагаються сховати свою малість в величі його тіні. Стаття Франка про Драгоманова (яку поручаємо уважно перестудіювати всім драгоманівцям) свідчить, що наші драгоманівці так само мають мало права реклямувати Франка для себе, як і ті — з иншого табору — які за його життя „вилімінували його з суспільности“, а тепер складають йому на труні фарисейські вінці.

Кінчаючи статтю пише Франко: „Ті „драгоманівці“, що з його імени роблять якогось фетиша, якого при всякій нагоді вільно тільки хвалити, а ніяк не вільно критикувати, роблять тим дуже лиху прислугу не лише нашому національному розвоєві, але також репутації „драгоманівської школи“... Оце, як то кажуть, попасти не в брову, а просто в око... Нездібні річ е во полемізувати з поглядами цієї статті Франка, а боячись, з другого боку, захитати авторитетом реклямованого для себе учителя виступом проти нього, наші драгоманівці кажуть, просто, що підчас писання тої статті Франко був... вже ненормальний. Думаємо, що безсторонній читач — коли вже шукатиме між спадщиною мертвого Франка і статтями живих ще драгоманівців якоїсь ненормальности, то з певністю знайде її не у Франка... *)

*) М. и. для вірного зрозуміння ідеології основоположників теперішнього радикалізму, поручаємо — окрім згаданої статті Франка прочитати його ж таки статтю про М. Павлика (ЛНВ, 1905, Т. 29).